IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 22 Issue 01 IYUN 2026

O‘ZBEKISTONNING JSTGA A’ZO BO‘LISHINING DAVLAT BUDJETI DAROMADLARIGA TA’SIRI

Ulmasov Diyorjon Nabijon o‘g‘li

O‘zbekiston Respublikasi

Bank-moliya akademiyasi magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekistonning Jahon savdo tashkilotiga (JST) a’zo bo‘lishi davlat budjeti daromadlariga qanday ta’sir ko‘rsatishi tahlil qilinadi. Tadqiqotda bojxona bojlari, qo‘shilgan qiymat solig‘i, aksiz solig‘i, foyda solig‘i va tashqi savdo hajmining o‘zgarishi orqali yuzaga keladigan fiskal oqibatlar ko‘rib chiqildi. So‘nggi rasmiy statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 2024-yilda davlat budjeti daromadlari 274,42 trln so‘mni tashkil etgan, 2025-yilda davlat budjeti daromadlari 308,5 trln so‘m, 2026-yilda esa 368,9 trln so‘m miqdorida rejalashtirilgan. Maqolada JSTga a’zolik qisqa muddatda bojxona bojlari bo‘yicha ayrim yo‘qotishlarni keltirib chiqarishi, biroq import hajmi, investitsiya faolligi, eksport salohiyati va soliq bazasi kengayishi hisobiga o‘rta muddatda budjet daromadlari barqarorlashishi mumkinligi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: Jahon savdo tashkiloti, davlat budjeti, bojxona boji, qo‘shilgan qiymat solig‘i, tashqi savdo, fiskal barqarorlik, soliq bazasi, O‘zbekiston.

Abstract. This article analyzes the impact of Uzbekistan’s accession to the World Trade Organization (WTO) on state budget revenues. The study examines fiscal effects through customs duties, value added tax, excise taxes, profit tax and changes in foreign trade. Recent official data show that state budget revenues amounted to UZS 274.42 trillion in 2024, while planned revenues are UZS 308.5 trillion in 2025 and UZS 368.9 trillion in 2026. The paper argues that WTO membership may reduce some customs duty revenues in the short run, but in the medium term it can support budget stability through higher trade turnover, investment activity, export capacity and a broader tax base.

Keywords: World Trade Organization, state budget, customs duty, value added tax, foreign trade, fiscal stability, tax base, Uzbekistan.

Kirish

Jahon iqtisodiyotida globallashuv jarayonlarining jadallashuvi xalqaro savdo tizimining ahamiyatini yanada oshirmoqda. Xususan, Jahon savdo tashkiloti (JST) xalqaro savdo qoidalarini tartibga soluvchi eng yirik institutsional mexanizm sifatida davlatlar o‘rtasidagi iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishda muhim o‘rin egallaydi. Hozirgi kunda dunyoning aksariyat davlatlari JST a’zosi hisoblanib, ushbu tashkilotga a’zolik eksport-import operatsiyalarini kengaytirish, investitsion muhitni yaxshilash hamda milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ham so‘nggi yillarda iqtisodiyotni liberallashtirish, tashqi savdo faoliyatini erkinlashtirish va xalqaro iqtisodiy integratsiyani kuchaytirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Shu nuqtai nazardan, mamlakatning JSTga a’zo bo‘lish jarayoni iqtisodiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Biroq JSTga a’zolik nafaqat tashqi savdo hajmiga, balki davlat budjeti daromadlari tarkibi va barqarorligiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, bojxona tariflarining pasayishi qisqa muddatda bojxona tushumlarini kamaytirishi mumkin bo‘lsa-da, savdo hajmi va investitsiyalar o‘sishi hisobiga bilvosita soliqlar hamda umumiy fiskal baza kengayishi ehtimoli mavjud.

Mazkur maqolaning maqsadi O‘zbekistonning JSTga a’zo bo‘lishining davlat budjeti daromadlariga ta’sirini tahlil qilish, mavjud statistik ma’lumotlar asosida fiskal o‘zgarishlarni baholash hamda xalqaro tajribalar asosida tegishli xulosalar ishlab chiqishdan iborat.

ADABIYOTLAR SHARHI

Ilmiy adabiyotlarda JSTga a’zolik va savdo liberallashuvining budjet daromadlariga ta’siri, avvalo, tarif tushumlari va ichki soliqlar o‘rtasidagi nisbat orqali izohlanadi. Fisher (2006) tarif tushumlariga qaramlik kamayib borayotganini, lekin muvaffaqiyatli natija mamlakatning soliq bazasi va iqtisodiy tuzilmasiga bog‘liqligini ta’kidlaydi.

Kowalski (2005) rivojlanayotgan davlatlarda tarif stavkalari pasayganda budjet yo‘qotishlarini baholashda import hajmi, amaldagi boj rejimi va iste’mol soliqlarining o‘rnini alohida hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi. Dutt, Gallagher va Thrasher (2020) esa past daromadli mamlakatlarda tarif daromadlari kamayishini ichki soliqlar bilan to‘liq qoplash doimo oson emasligini qayd etadi.

Ayrim mamlakatlar tajribasi natijalar turlicha bo‘lishini ko‘rsatadi. Le (2020) Vyetnamda savdo liberallashuvi qisqa va uzoq muddatda bojxona tushumlariga murakkab ta’sir qilganini aniqlagan. Mohsin (2016) Xitoyning JSTga kirishi tarif tushumlarini kamaytirgan bo‘lsa-da, bu jarayon boshqa fiskal va tartibga solish choralari bilan yumshatilganini ta’kidlaydi.

Demak, adabiyotlar tahlili O‘zbekiston uchun asosiy xulosani beradi: JSTga a’zolikning budjetga ta’siri faqat bojxona bojlarining pasayishi bilan cheklanmaydi; yakuniy natija QQS ma’murchiligi, imtiyozlar siyosati, import hajmi, raqobatbardoshlik va soliq intizomiga bog‘liq bo‘ladi.

Asosiy va tahliliy qism

O‘zbekiston JSTga a’zo bo‘lish bo‘yicha muzokaralarni jadallashtirgan. 2025-yilda 11 ta davlat bilan muzokaralar yakunlangan va jami yakunlangan ikki tomonlama muzokaralar soni 33 taga yetgan. 2026-yilda a’zolikni yakunlash vazifasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida ko‘rilmoqda. Bu jarayon tashqi savdo rejimini yanada ochiq va prognoz qilinadigan holatga keltiradi.

Budjet nuqtai nazaridan eng sezgir yo‘nalish bojxona bojlari hisoblanadi. 2024-yil I chorak ma’lumotlariga ko‘ra, davlat budjeti daromadlari 50,27 trln so‘mni tashkil etgan, shundan bilvosita soliqlar 19,40 trln so‘m bo‘lgan. Bilvosita soliqlar tarkibida QQS 13,23 trln so‘m, aksiz solig‘i 3,85 trln so‘m va bojxona boji 2,32 trln so‘mni tashkil qilgan. Demak, bojxona boji alohida muhim manba bo‘lsa-da, budjetning eng yirik manbai emas; fiskal barqarorlik ko‘proq QQS, foyda solig‘i va jismoniy shaxslar daromad solig‘i bazasiga bog‘liq.

2024-yilda davlat budjeti daromadlari 274,42 trln so‘mga yetgan. 2025-yil uchun davlat budjeti daromadlari 308,5 trln so‘m, konsolidatsiyalashgan budjet daromadlari esa 431 trln so‘m miqdorida belgilangan. 2026-yilda davlat budjeti daromadlari 368,9 trln so‘m, xarajatlari 402,7 trln so‘m etib rejalashtirilgan. Bu raqamlar budjet daromadlari hajmi o‘sib borayotganini, ammo xarajatlar va ijtimoiy majburiyatlar ham yuqori darajada qolayotganini ko‘rsatadi.

JSTga a’zolikning qisqa muddatli salbiy ta’siri, avvalo, import tariflarining pasayishi va ayrim bojxona imtiyozlarining qayta ko‘rib chiqilishi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Agar ayrim tovarlar bo‘yicha boj stavkalari pasaysa, har bir import birligidan olinadigan boj miqdori kamayadi. Biroq import hajmi ortsa, QQS va aksiz solig‘i tushumlari o‘sishi mumkin. Shu bois yakuniy ta’sir faqat tarif stavkasiga emas, balki import hajmi, valyuta kursi, iste’mol talabi va soliq ma’murchiligi sifatiga bog‘liq bo‘ladi.

O‘rta muddatli ijobiy ta’sir esa savdo va investitsiya muhitining yaxshilanishi bilan bog‘liq. JST qoidalari investorlar uchun barqaror va oldindan taxmin qilinadigan bozor sharoitini yaratadi. Xorijiy investitsiyalar ko‘payishi yangi korxonalar, yangi ish o‘rinlari, foyda solig‘i va daromad solig‘i bazasini kengaytiradi. Shuningdek, eksport imkoniyatlari ortishi valyuta tushumlari va ishlab chiqarish hajmini oshiradi.

Ilmiy tadqiqotlar natijalari ham bu masalada ehtiyotkor yondashuv zarurligini ko‘rsatadi. Dutt va Gallagher (2022) savdo va investitsiya bitimlari ayrim davlatlarda tarif daromadlarini kamaytirganini, lekin bu yo‘qotishlar har doim boshqa soliqlar bilan avtomatik qoplanmaganini aniqlagan. Kowalski (2005) tarif qisqarishini baholashda amaldagi tarif rejimi, import tarkibi va iste’mol soliqlarini yig‘ish qobiliyati muhimligini ta’kidlaydi. Le (2020) Vetnam tajribasida savdo liberallashuvi sharoitida bojxona ma’murchiligi samaradorligi tushumlarni saqlashda muhim rol o‘ynaganini ko‘rsatadi.

Shu nuqtai nazardan, O‘zbekiston uchun JSTga a’zolikning budjetga ta’sirini faqat “boj tushumi kamayadi” degan tor yondashuv bilan baholash yetarli emas. To‘g‘ri fiskal siyosat olib borilsa, import hajmining kengayishi, soliq bazasining ko‘payishi, yashirin aylanmaning qisqarishi va investitsiyalarning ortishi budjet daromadlari uchun kompensatsion manbaga aylanishi mumkin.

1-jadval. O‘zbekiston davlat budjeti daromadlari va JSTga a’zolik ta’sir kanallari

Ko‘rsatkich	So‘nggi ma’lumot	JSTga a’zolikdagi ehtimoliy ta’sir	Budjet uchun xulosa
Davlat budjeti daromadlari	274,42 trln so‘m (2024), 308,5 trln so‘m (2025 reja), 368,9 trln so‘m (2026 reja)	Savdo va investitsiya faolligi oshsa, soliq bazasi kengayadi	Umumiy daromadlar o‘sishi mumkin, lekin boshqaruv sifati hal qiluvchi omil
Bojxona boji	2,318 trln so‘m (2024-yil I chorak)	Ayrim tovarlar bo‘yicha tarif pasayishi tushumni kamaytirishi mumkin	Yo‘qotishlar oldindan hisoblanib, kompensatsiya manbalari belgilanadi
QQS	13,232 trln so‘m (2024-yil I chorak)	Import hajmi ortishi import QQS tushumini oshirishi mumkin	QQS ma’murchiligi JSTdan keyingi asosiy fiskal tayanch bo‘ladi
Aksiz solig‘i	3,847 trln so‘m (2024-yil I chorak)	Import va ichki iste’mol tarkibiga qarab o‘zgaradi	Aksiz siyosati sog‘liq va fiskal maqsadlar bilan uyg‘unlashtiriladi
Bilvosita soliqlar	19,398 trln so‘m (2024-yil I chorak)	Savdo hajmiga sezgir daromad manbai	Tarif pasayishi bilvosita soliqlar hisobiga qisman qoplanishi mumkin
Konsolidatsiyalashgan budjet	431 trln so‘m (2025 reja), 515,8 trln so‘m (2026 reja)	Iqtisodiyot o‘sishi budjet bazasini kengaytiradi	Fiskal intizom va imtiyozlarni qisqartirish zarur

Manba: *O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma’lumotlari, 2024–2026-yillar uchun Davlat budjeti loyihalari; O‘zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo‘mitasi statistik ma’lumotlari; muallif ishlanmasi asosida tuzilgan.*

Jadvalda O‘zbekiston Respublikasining davlat budjeti daromadlari tarkibi hamda Jahon savdo tashkilotiga (JST) a’zo bo‘lish jarayonining asosiy fiskal ta’sir yo‘nalishlari aks ettirilgan. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, JSTga a’zolik qisqa muddatda ayrim bojxona tushumlarining kamayishiga olib kelishi mumkin, chunki tashkilot talablariga muvofiq import tariflarini

bosqichma-bosqich pasaytirish zarurati yuzaga keladi. Ayniqsa, bojxona bojlari yuqori ulushga ega bo‘lgan tovar guruhlarida fiskal yo‘qotish ehtimoli mavjud.

Biroq uzoq muddatli istiqbolda JSTga a’zolik tashqi savdo hajmining kengayishi, eksport geografiyasining diversifikatsiyalanishi, xorijiy investitsiyalar oqimining ortishi hamda biznes muhiti yaxshilanishi orqali davlat budjeti daromadlarining o‘sishiga xizmat qilishi mumkin. Import hajmining oshishi QQS va aksiz soliqlari tushumlarini ko‘paytiradi, bu esa bojxona tariflaridan yuzaga keladigan qisqa muddatli yo‘qotishlarni qisman qoplash imkonini beradi.

Shuningdek, JST qoidalari milliy iqtisodiyotda shaffoflikni oshirish, raqobat muhitini kuchaytirish va soliq ma’murchiligini takomillashtirishga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Natijada yashirin iqtisodiyot ulushi qisqarishi, soliq bazasi kengayishi hamda fiskal barqarorlik mustahkamlanishi mumkin. Shu bilan birga, davlat subsidiyalari va bojxona imtiyozlarini qayta ko‘rib chiqish zarurati yuzaga keladi. Bu esa budjet siyosatini yanada samarali va maqsadli yuritishni talab qiladi.

1-rasm. Davlat budjeti daromadlarining 2024-2026-yillardagi dinamikasi

Manba:*O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma’lumotlari hamda 2025–2026-yillar Davlat budjeti prognoz ko‘rsatkichlari asosida muallif tomonidan tayyorlangan.*

Rasmdan ko‘rinadiki, davlat budjeti daromadlari nominal hajmda o‘sish trendiga ega. Bu holat JSTga a’zolik jarayonida budjet uchun moliyaviy “xavfsizlik yostiqchasi” yaratadi, ammo daromadlar tarkibida bojxona boji ulushi qisqarishi ehtimolini inkor etmaydi. Shuning uchun asosiy e’tibor boj stavkalarini saqlab qolishga emas, balki soliq bazasini kengaytirish va ma’muriy samaradorlikni oshirishga qaratilishi lozim.

JSTga a’zo bo‘lish davlat budjeti daromadlariga uch asosiy kanal orqali ta’sir ko‘rsatadi. Birinchi kanal — tarif kanali: import bojlari pasayishi bojxona boji tushumlarini kamaytirishi mumkin. Ikkinchi kanal — savdo hajmi kanali: import va eksport hajmi oshishi QQS, aksiz va foyda solig‘i bazasini kengaytiradi. Uchinchi kanal — institutsional kanal: ochiqlik, raqobat va qonunchilikning barqarorligi investorlar faolligini oshiradi.

O‘zbekiston uchun eng muhim vazifa JSTga kirishdan oldin tariflar bo‘yicha fiskal xavfni tarmoqlar kesimida baholashdir. Masalan, yuqori boj stavkalariga ega va import hajmi katta bo‘lgan tovar guruhlarida tarif pasayishi budjetga sezilarli ta’sir qilishi mumkin. Aksincha, past boj stavkali yoki import hajmi kichik tovarlarda ta’sir cheklangan bo‘ladi.

Bojxona boji qisqarishi ehtimoli mavjud bo‘lgan sharoitda QQS tizimi budjet barqarorligining markaziy elementi bo‘lib qoladi. Importdan olinadigan QQS, elektron hisobvaraq-faktura, bojxona va soliq organlari axborot almashinuvi, risk-tahlil asosidagi nazorat va soxta import qiymatlarini aniqlash tizimi kuchaytirilsa, JSTga a’zolikdan keyin ham budjet daromadlari barqaror saqlanishi mumkin.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, JSTga a’zolikdan keyingi fiskal natija mamlakatning institutsional tayyorgarligiga bog‘liq. China tajribasi tariflar qisqarishini boshqa tartibga solish mexanizmlari va iqtisodiy o‘sish hisobiga yumshatish mumkinligini ko‘rsatgan bo‘lsa, past daromadli ayrim mamlakatlarda tarif daromadlarini qoplash qiyin kechgan. Demak, O‘zbekiston uchun ehtiyotkor, bosqichma-bosqich va hisob-kitobga asoslangan siyosat zarur.

Xulosa

O‘zbekistonning JSTga a’zo bo‘lishi davlat budjeti daromadlariga bir yoqlama salbiy yoki ijobiy ta’sir ko‘rsatmaydi; yakuniy natija tarif siyosati, soliq ma’murchiligi, import hajmi, investitsiya faolligi va iqtisodiyotning moslashuvchanligiga bog‘liq bo‘ladi.

Qisqa muddatda ayrim bojxona bojlari bo‘yicha tushumlar kamayishi mumkin. Biroq O‘zbekiston budjeti tarkibida bojxona boji umumiy daromadlarning nisbatan kichik qismi bo‘lib, asosiy fiskal salohiyat QQS, foyda solig‘i, daromad solig‘i va kengayib borayotgan iqtisodiy faollik hisobiga shakllanadi.

JSTga a’zolik savdo hajmini oshirish, investitsiya muhitini yaxshilash va eksportni kengaytirish orqali o‘rta muddatda davlat budjeti daromadlarini barqarorlashtirishi mumkin. Buning uchun soliq imtiyozlarini maqbullashtirish, bojxona ma’murchiligini raqamlashtirish va tarmoqlar bo‘yicha fiskal ta’sir tahlilini muntazam yuritish zarur.

Takliflar:

1. JSTga a’zolik bo‘yicha tarif majburiyatlari qabul qilinishidan oldin har bir yirik tovar guruhi kesimida bojxona boji, import QQS va aksiz tushumlari bo‘yicha fiskal ta’sir modeli ishlab chiqilishi kerak.
2. Bojxona boji bo‘yicha ehtimoliy yo‘qotishlar QQS bazasini kengaytirish, import qiymatini to‘g‘ri baholash va soliq-b bojxona axborot almashinuvini kuchaytirish orqali qoplanishi lozim.
3. Samarasiz bojxona va soliq imtiyozlari inventarizatsiya qilinib, budjetga foydasi past bo‘lgan imtiyozlar bosqichma-bosqich bekor qilinishi kerak.
4. JST qoidalariga mos ravishda mahalliy ishlab chiqaruvchilarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarif himoyasi bilan emas, balki infratuzilma, sertifikatlash, eksport sug‘urtasi, logistika va raqamli xizmatlar orqali qo‘llab-quvvatlash maqsadga muvofiq.
5. Importdan olinadigan QQS va aksizlar bo‘yicha risk-tahlil tizimi kuchaytirilib, bojxona qiymatini sun’iy pasaytirish, noto‘g‘ri kodlash va kontrabanda holatlariga qarshi raqamli nazorat kengaytirilishi lozim.
6. Davlat budjeti prognozlarida JSTga a’zolikdan keyingi kamida uchta ssenariy — konservativ, bazaviy va optimistik ssenariy — alohida ko‘rsatilishi zarur.
7. Eksport salohiyatini oshirish uchun xalqaro standartlar, texnik reglamentlar, fitosanitariya va sertifikatlash tizimlari moliyaviy jihatdan qo‘llab-quvvatlanishi kerak.

8. Fiskal barqarorlikni ta’minlash uchun bojxona boji kamaygan davrda davlat xarajatlari samaradorligi, subsidiya va transferlarning manzilliligi ham qayta ko‘rib chiqilishi lozim.

Adabiyotlar ro’yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma’lumotlari. 2024–2026-yillarga mo‘ljallangan Davlat budjeti ko‘rsatkichlari.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi materiallari. O‘zbekistonning Jahon savdo tashkilotiga a’zo bo‘lish jarayoni bo‘yicha rasmiy ma’lumotlar.
3. World Trade Organization (WTO). Uzbekistan accession negotiations and official reports.
4. International Monetary Fund (IMF). Uzbekistan Article IV Consultation Reports, 2024–2025.
5. Fisher, B. (2006). *Preference Erosion, Government Revenues and Non-tariff Trade Barriers*.
6. Dutt, D., Gallagher, K., & Thrasher, R. (2020). *Trade Liberalization and Fiscal Stability in Developing Countries*.
7. Dutt, D., & Gallagher, K. (2022). *The Fiscal Impacts of Trade and Investment Treaties*.
8. Kowalski, P. (2005). *Impact of Changes in Tariffs on Developing Countries’ Government Revenue*.
9. Le, T. T. A. (2020). *Trade Liberalization and Customs Revenue in Vietnam*.
10. Mohsin, H. Y. (2016). *The Impact of China’s Accession to the WTO on Tax and Customs Revenues*.